

TÜRK DİLİ

Dil ve Edebiyat Dergisi
2000 / II. Sayı: 587. Kasım 2000

Sahibi ve Sorumlu Yöneticisi
Türk Dil Kurumu adına
Prof. Dr. Ahmet B. ERCİLASUN

Yazı Kurulu

A. Turan Oflazoğlu (Başkan)
Prof. Dr. Nevzat Gözaydın (Üye)
Prof. Dr. İsmail Parlatır (Üye)
Prof. Dr. Saim Sakaoğlu (Üye)
Prof. Dr. Hamza Zülfiyar (Üye)

Yönetim Yeri

Atatürk Bulvarı 217
06680-Kavaklıdere/Ankara

Telefonlar

Yazı İşleri ve Abone Santral
428 61 00 (5 hat)

Belgegeçer (Faks)
428 52 88

Internet Adresi

<http://www.tdk.gov.tr>

Elmek (e-mail) Adresi

tdili@tdk.gov.tr

Tasarım -Dizgi -Düzeltili

•Ayda Ertüm Konukoğlu
•Elif Sevindik Karakuş

OĞUZ-TÜRKMEN DİL KAYNAKLARI

Ahmet B. ERCİLASUN

11. yüzyılın başlarında Sırderya boylarından bugünkü Türkmenistan ve Horasan'a inen Oğuzlar, hem Azerbaycan, Anadolu ve Balkan Türklerinin; hem de Türkmenistan Türklerinin ataları idiler. Büyük Selçuklu devleti İran, Azerbaycan, Anadolu ile birlikte bugünkü Türkmenistan başta olmak üzere Batı Türkistan'ın da büyük bir kısmını hâkimiyeti altında tutuyordu. Bir başka deyişle Büyük Selçuklular çağında Anadolu ve Türkistan bir tek idare altında toplanmıştı. Kâşgarlı Mahmut'un büyük eseri, şüphesiz, o zamanın standart Türkçesi olan Hakaniye'yi esas almıştı. Hakaniye adı verilen standart Türkçe; Kâşgar, Hoço, Turfan, Beşbalık gibi başlıca kültür merkezlerinde ve Uygur, Karluk, Yağma, Çigil gibi Türk boyları tarafından kullanılıyordu. Ancak Kâşgarlı Mahmut'un standart dil dışında en çok Oğuz ağzına yer vermesi hiç de tesadüfi değildir. 1070'li yıllarda Selçuklu Oğuzlar yalnız Ön Asya'nın değil, Bizans'ı yendikten sonra, o zamanki bütün dünyanın bir numaralı gücü idiler. Arapların Türkçe öğrenmesi için eserini kaleme alan Kâşgarlı bunu gözden uzak tutamazdı ve bunun içindir ki eserinde sık sık Oğuzların dil özelliklerine atıfta bulunmuştu. Esasen Arapların en çok temasta buldukları Türkler de coğrafi konum dikkate alınrsa, yine Oğuz Türkleriydi. İşte Kâşgarlı'nın Oğuz ağzına dair özellikler olarak kaydettiği ve Tahsin Banguoğlu, Zeynep Korkmaz gibi bilimlere incelenen özellikler o çağın bütün Oğuz-Türkmenlerine has idi. Yukarıda da ifade ettiğim gibi o tarihte zaten Türkmenistan, Azerbaycan ve Anadolu Türkmen Oğuzları aynı yönetim altında bulunuyorlardı. Demek ki 11. yüzyılın sonlarında Oğuzca bir yazı dili değildi; fakat Türkistan'dan Marmara ve Batı Anadolu bölgelerine kadar uzanan geniş bir coğrafyada konuşma dili olarak kullanılıyordu. Şüphesiz Oğuz ağzı 11. yüzyıldan önce de bir konuşma dili olarak Sırderya boylarında kullanılmaktaydı. Ancak gerek Oğuzların, gerek Kıpçak, Karluk, Uygur vb. bütün Türk boylarının bilinen ilk yazılı kaynakları Göktürk anıtlarıdır. Moğolistan'ın Orhun vadisindeki dikili taşlarda görülen dil Türk dünyasında bugün kullanılan bütün Türk lehçelerinin ortak atası olmak özelliğine sahiptir. Sadece Yakutça ve Çuvaşça ile Göktürklerden önceki ortak bir dönemde buluşuruz. Göktürklerden sonra Tarım havzasında devam eden ve bugün Türkoloji dünyasında *Uygurca* adı verilen Türk yazı dili de yine Yakutça ve Çuvaşça dışındaki bütün Türk lehçelerinin ortak atasıdır. Bu devirde yazılmış olan İrk Bitig, Maytrisimit, Sekiz Yükmek vb. eserler, kelime hazinesi bir

yana bırakılırsa dil bakımından (fonolojik ve morfolojik özellikler bakımından) Göktürk bengu taşları ile aynı özelliklere (birkaç istisna dışında) sahiptir. Hakaniye Türkçesinin Uygur Türkçesine göre farkları da yine sadece kelime hazinesiyle sınırlıdır. Bundan dolayıdır ki Kâşgarlı Mahmut Türklerin yazısı olarak eski Uygur yazısını göstermektedir. Demek ki Göktürk, Uygur ve Karahanlı eserleri; Yakutlar ve Çuvaşlar dışında, bugünkü bütün Türk dünyasının ortak dil kaynakları olmaktadır. Elbette Yakutça ve Çuvaşçanın da pek çok özellikleri bu dönemle açıklanabilir; ancak bu iki lehçenin bazı özellikleri Göktürkten önceki dönemlere uzanır.

Göktürk, Uygur ve Karahanlı ortak edebî dilini Oğuzların da kullandığı muhakkaktır. Nitekim 1310 yılına ait *Kıyas-ı Enbiya*'da, Oğuz Türklerinden olduğu tahmin edilen Rabguzî, Karahanlı döneminin sonunda, Harezmi döneminin başında bu ortak edebî dili kullanmıştır. Aynı tarihlerde, 1313 yılında Harezmi Türkçesiyle yazılan *Muînü'l-Mürîd*'in Türkmenler arasında çok okunduğunu da 18. yüzyılda Ebülgazi Bahadır Han kaydeder. 13. yüzyılda Azerbaycan ve Anadolu'da Oğuz ağzına dayalı yeni bir yazı dili oluşurken Türkmenistan'da kalan Oğuz Türkmenler, Türkistan ve İdil-Ural bölgelerinin ortak edebî dili olan Harezmi-Kıpçak ve daha sonra Çağatay yazı dillerini kullanmaya devam ettiler. Ancak onlar da konuşma dili olarak Azerbaycan ve Anadolu'daki Oğuz Türkmenlerden farklı olmayan bir dil kullandılar.

10. yüzyılda Müslüman olan Oğuzlara 11. yüzyıldan başlayarak *Türkmen* denilmeye başlanmıştı. 13. ve 14. asırlarda *Oğuz* etnik adı yerini tamamen *Türkmen* kelimesine bırakmıştı. Bu asırlarda hem Türkistan'daki hem Azerbaycan ve Anadolu'daki Oğuzlardan artık *Türkmen* diye bahsediliyordu. *Oğuz* adı sadece destanî rivayetlerde kalmıştı. *Türkmen* etnik adı Türkmenistan bölgesinde bugüne dek kesintiye uğramadan devam etti. Azerbaycan ve Anadolu'da ise umumî adımız olan *Türk* kelimesi, önce yerleşik olanların adı olarak kullanılırken sonra yaygın hâle geldi. Yerleşiklere *Türk* denirken konar göçer hayat tarzını devam ettirenlere *Türkmen* denilmeye devam ediyordu. Beylikler ve Osmanlı devirlerinde uzun asırlar konar göçerlerin nüfusu çok fazla olmuştur. Anadolu'da 19. asırda bile önemli miktarda konar göçer vardı. Onlar da yerleştikçe *Türkmen* adı yerine *Türk* adını alıyorlardı. Ancak son asırlarda yerleşenler için *Türkmen* adı hâlâ kullanılmaktadır. Anadolu'nun orta, batı özellikle güney bölgelerinde *Türkmen* adı verilen gruplar, adacıklar hâlinde yaşamaya devam ediyorlar. İçel, Adana, Osmaniye, Hatay çizgisinden güney-doğuya uzanan *Türkmen* adacıkları, güney sınırimızı aşarak Suriye ve Irak'ta devam etmektedir. Doğu Anadolu'da da adacıklar hâlinde Türkmen grupları vardır; bunların diğerlerinden farkı Alevî olmalarıdır. Özellikle Toroslar bölgesinde, Türkmenlerden sonra da konar-göçerliğe devam eden gruplar ise yeni bir isim almışlar-

dır: *Yörük*.

Anadolu'da *Türkmen* adının durumunu özetlersek 13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu ve Azerbaycan'da bulunan Türklerin tamamına *Türkmen* denildiğini, yerleşmeye bağlı olarak bu adın zamanla kaybolduğunu, bugün ancak geç dönemlerde yerleşenlerin *Türkmen* olarak anıldığını ve bunların da adacıklar hâlinde Anadolu'ya yayıldığını söyleyebiliriz. Buna karşılık Türkmenistan'da konar-göçerlik ve boy teşkilâtı yakın zamanlara kadar devam etmiş ve 13.-14. yüzyıllardaki ortak adımız unutulmamıştır. *Türkmen*'den önceki ortak adımız *Oğuz* sadece destanî rivayetlerde yaşamış, ondan da önceki ortak adımız olan ve *Oğuz* dışındaki boyları da kapsayan *Türk* ise Azerbaycan ve Anadolu'da hiç unutulmamış, diğer Türklerde de dil adı olarak Sovyet dönemine kadar yaşamıştır.

13. yüzyılda Orta Anadolu'da oluşan *Oğuz* ağzına dayalı yeni Türk yazı dilinin ilk eserleri bütün *Oğuz* Türkmenlerin ortak dil kaynaklarıdır. 13. yüzyılda yaşadıkları kesin olan Sultan Veled ile Yunus Emre Orta Anadolu'dandır. Yakın zamanlara dek 13. asırda yaşadıkları düşünülen, ancak son zamanlardaki araştırmalarla 14. asra ait olabilecekleri de tahmin edilen Hoca Dehhanî, Şeyyad Hamza ve Ahmet Fakih de Orta Anadolu'dandır. *Oğuz* yazı dilinin ilk iki büyük eseri ise Orta Anadolu'daki Kırşehir'dendir. Bunlar *Gülşehrî*'nin 1317 tarihli *Mantiku't-Tayr*'i ile *Âşık Paşa*'nın 1330 tarihli *Garibnâme*'sidir. Kırşehir ve civarı bugün bile *Türkmen* adlı grupların yaşadığı bir bölgedir. Ayrıca *Âşık Paşa*, Anadolu Selçuklularına karşı *Babaîler* isyanını çıkaran Türkmen topluluklarının reisi *Baba İlyas*'ın torunudur; *Gülşehrî* de aynı ailenin müritlerindedir. Demek ki Anadolu'da yeni bir yazı dilinin oluşmasında Orta Anadolu'nun, özellikle Kırşehir'in ve *Babaî* ailesinin mühim bir yeri vardır. 14. asrın ortalarına doğru Anadolu'daki bütün Türkmen beyliklerinde yeni yazı diliyle eserler veren şair, yazar ve bilginler faaliyet hâlinindedir.

Oğuz destanı, daha Sırderya boylarında iken sözlü olarak teşekkül eden bir destan olduğu için Türkmenistan, Azerbaycan ve Türkiye'nin ortak dil ve kültür mirasıdır. *Oğuzname* 13. yüzyıldan önce yazılı hâle gelmiş; hem *Oğuz Kağan*'ı hem de *Dede Korkut* boylarından bir kısmını içine alan bir kitap hâlinde elden ele dolaşmaya başlamıştı. Mısır Memlük tarihçisi *Ebubekir bin Abdullah bin Aybek ed-Devâdârî*'nin 13. yüzyıl başındaki kaydı, bu bilginin kesin olduğunu gösterir. Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan açısından bunun anlamı şudur. Bu üç ülkedeki Türkler henüz birlikte yaşarken *Oğuz* destanı teşekkül etmiş ve hatta yazılı hâle gelmiştir.

Azerbaycan ve Doğu Anadolu sahasında sonradan, muhtemelen 14-15. asırlarda *Oğuzname*, bugün elde bulunan *Kitâb-ı Dede Korkut* hâlini almış; *Oğuz Kağan*'a ait bölüm kitabın birinci boyunu (*Dirse Han* oğlu *Boğaç Han*

boyunu) oluşturmuş ve bunun da muhtelif yazmaları olmuştur. Eldeki nüshalar büyük bir ihtimalle 16. asırda yazıya geçirilmiştir. Boylardan birkaçı 17. yüzyıldan itibaren masallaşmış ve masal hâlinde sözlü gelenekte yaşamıştır. Türkmenistan'da ise Dede Korkut boylarının birçoğu fazla bozulmadan, ancak kısalmış olarak sözlü gelenekte bugüne dek yaşamıştır. Türkmenistan sözlü geleneği Dede Korkut'a birkaç yeni boy da eklemiştir. Oğuz Destanının Oğuz Kağan ve torunlarıyla ilgili bölümü ise Türkmenlerde hem sözlü, hem yazılı gelenekte mevcuttur. Salar Baba (16. asır) ve Ebülğazi Bahadır Han (17. asır), Oğuzname'nin Türkmenler arasındaki yazılı rivayetleridir. Anadolu'da bu rivayet Yazıcıoğlu Ali'nin Selçuknamesinde (15. asır) görülür. Gerek Yazıcıoğlu, gerek Salar Baba, gerek Ebülğazi Bahadır Han'ın esas kaynağı Raşideddin'in Câmîü't-Tevârih'idir. Ancak her üçünün sözlü rivayetlerden izler taşıdığı da muhakkaktır.

Oğuzname ve Dede Korkut'la ilgili sözlü ve yazılı gelenek, Türkiye-Türkmenistan ortak dil kaynağının en somut örneğidir. Tıpkı Oğuzname gibi Köroğlu destanı da ortak kültür mirasımızın en önemli parçalarından biridir. Bilindiği üzere Köroğlu, Balkanlar, Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan'da sözlü bir dil abidesi olarak bütün canlılığıyla yaşamaktadır. Destanın 19. yüzyıldan kalma yazma nüshaları da vardır.

Destanlar, masallar, atasözleri vb. anonim sözlü dil ürünleri her iki coğrafyada ortak olarak yayılmışken hem halk edebiyatına, hem yüksek zümre edebiyatına ait edebî eserlerin belli bir tarihten sonra Türk coğrafyaları arasında yayılmadığı ve daha dar alanlarda okunduğu bir gerçektir. Bunda siyasi, tarihî ve coğrafi sebeplerin rolü vardır. Ancak bu durum, Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan'da oluşan eserlerin bizim ortak mirasımız olmadığı manasına gelmez. Bu coğrafyalarda meydana gelmiş bütün eserler, "Oğuz-Türkmen dil kaynakları" kabul edilmelidir. Buna Gagavuzları da eklememiz lâzımdır. Esasen bunların hepsi Oğuz grubuna giren yazı dilleridir ve aralarında anlaşmayı zorlayacak ölçüde büyük farklar yoktur. Türkiye'de kullanılan *-yor* şimdiki zaman ekinin Azerbaycan'ı atlayarak Türkmenistan'da *-yār*, hatta bazı Türkmen ağızlarında *-yor* şeklinde görünmesi gibi dikkat çekici bağlantılar inceden inceye araştırılmalıdır. İstanbul ağzında ve standart Türkçede kalın sıralı kelimelerin başında bulunan tonsuz *ğ-* sesine karşılık Azerbaycan ve Türkmenistan'la birlikte Anadolu ağızlarında da bu sesin *g-* olması ilgi çekicidir: *kaldı-galdı*. Yine aynı şekilde standart Türkçede ve Azerbaycan'ın standart edebî dilinde bulunmayan *ŋ* sesi Batı ve Orta Anadolu ile Türkmenistan'da ortak olarak bulunur. Türkmen yazı dilinde *-ki*'den önceki *-de* ekinde uzatılan ünlüye Anadolu'nun birçok yerinde rastlamak mümkündür: *evdēki*. Türkmenenin teklik 1. şahıs eki *-n* Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde olduğu gibi bugünkü Batı Anadolu ağızlarında

da yayıgındır: *açarın*. Anadolu, Gagavuz, Azerbaycan ve Türkmenistan edebî dilleri ve ağızları üzerinde yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar, bunlar gibi daha birçok benzerliği ortaya çıkaracaktır. Gelecekle ilgili ilk görevlerimizden biri, söz konusu karşılaştırmalı çalışmaları yaptırmak olmalıdır. Ben iki doktora öğrencime Oğuz grubu yazı dillerinde isim ve fiil konusunda karşılaştırmalı tezler yaptırarak bu tür çalışmalara adım attım. Türk Dil Kurumunda da bu iki tez yayımlandı: 1. Ayşe İlker, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, Ankara 1997; 2. Himmet Biray, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*, Ankara 1999. Bundan sonraki çalışmalarda ağızlar da karşılaştırılmalıdır.

Türkmenistanlı bilginler Beşim Çarıyarov, Berdi Hocayev, Aşırğulı Borcakov, Mıratgeldi Söyegov ve Seyitnazar Emazarov da Oğuz grubu Türk dillerinin fiilleri konusunda karşılaştırmalı çalışmalar yaptılar.

Gelecekle ilgili ikinci görevimiz edebî miraslarımızı karşılıklı olarak tanımaktadır. Çeşitli antoloji yayınlarıyla bu iş de başlamıştır. Kültür Bakanlığının Mahdum Kulu'nun şiirlerini, Türk Dil Kurumunun da Ata Atacanov'un şiirlerini yayımlaması bu yolda atılmış önemli adımlardır. Türkmenistan'da da Yunus Emre, Karacaoğlan gibi büyük şairlerimizin şiirleri yayımlanmıştır.

Geleceğe dönük üçüncü görev olarak bütün Oğuz ülkelerinde konuyla ilgili uzmanların yetiştirilmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Ayşe İlker, **Himmet Biray**, Mehmet Kara yönetiminde doktora yapan ilk Türkmence uzmanlarıdır. Şimdi diğer üniversitelerde de Türkmen yazı dilinin ve edebiyatının uzmanları yetişmektedir. Ankara, Gazi ve Muğla üniversitelerinde açılan Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümlerinde Türkmen yazı dili ve edebiyatıyla ilgili dersler de verilmektedir. Aynı şekilde Aşkabat'taki üniversitelerde de Türkiye Türkçesi öğretilmektedir.

Ortak geleceği kurmak, bu görevleri aksatmadan, plânlı şekilde yürütmeye bağlıdır. Ortak dil kaynaklarımız, ortak geleceğimizin de kurucusu olmalıdır.